

Ivo Goldstein
JASENOVAC
Akadska knjiga, Novi Sad, 2019.

O *Jasenovcu*, najnovijoj knjizi Ive Goldštajna

Kolega Milan Koljanin i ja, predstaviceo veceras *Jasenovac*, najnovije delo Ive Goldštajna, istoricara i profesora na Sveucilistu u Zagrebu.

Knjiga je objavljena krajem proste godine u Hrvatskoj u izdanju Frakture. Veceras je predstavljamo u izdanju Akadske knjige iz Novog Sada.

Knjiga je velika i po obimu: 800 strana osnovnog teksta i oko 160 strana priloga. Bilo mi je potrebno 2 meseca sestocasovnog citanja dnevno da je savladam. To je i teska knjiga – ne samo zbog svog traumaticnog sadržaja, vec i zbog profesionalnih izazova. Ivo Goldštajn kaže: „Knjiga o paklu 20. stoljeca, ali i povijest iznutra“.

U svakom slucaju bilo mi je vrlo tesko posle citanja *Jasenovca* da predem na drugu temu. To mi je poslo za rukom tek kada sam, za sajt Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, napisala opsirniji osvrt na knjigu. Za to mi je, opet, bilo potrebno novih mesec dana. Ali konačno sam „izišla iz *Jasenovca*“ sa pogledom na knjigu koji veceras, sa sigurnošcu, mogu da saopstim i vama.

Ako biste od mene tražili da u jednoj recenici izrazim suštinu tog pogleda, ona bi glasila: *Jasenovac* je totalna istorija jasenovačkog fenomena, jasenovačkog logoraškog sistema i jasenovačke tragedije.

To je knjiga kojoj ništa ne nedostaje. U 64 poglavlja, od kojih se svako može posebno citati, izražena je njihova unutrašnja povezanost u jedinstvenu celinu. Ivo Goldštajn je na *Jasenovcu* radio oko 20 godina. Tesko je da je moguće zamisliti kraće vreme. Pogotovo ako se uzme u obzir da su *Jasenovcu*, pored više manjih, radova prethodile dve knjige, u koautorstvu sa pokojnim Slavkom Goldštajnom: *Holokaust u Zagrebu* (2001) i *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* (2011).

U njima je, pre svega u Holokaustu u Zagrebu, izgrađen pristup: od pojedinačnih sudbina, što više takvih sudbina, ka tragičnoj sudbini svih. Tim pristupom, Ivo Goldštajn se našao na tragu savremene istorijske i filozofske misli u svetu o Holokaustu i Gulagu.

Odmah da kažem: Ivo Goldštajn ne prenebegava značaj broja jasenovačkih žrtava. Kroz jasenovački logorski sistem prošlo je, po njemu, 120.000-130.000 ljudi. Ubijeno je vatrenim oružjem, maljem i kamom, umoreno glađu, bolestima i raznim načinima mučenja – prema poimeničnom popisu žrtava do 2018. godine, 83.811. Od toga broja skoro četvrtinu čine deca do 14 godina. Ivo Goldštajn precizira rasnu, versku, nacionalnu i političku pripadnost žrtava. Ali, ne dopušta da

bude zasenjen njihov antropološki sadržaj kojim zapravo jasenovačke žrtve podiže na nivo univerzalne tragedije 20. veka.

Jasenovac ne bi bio totalna istorija bez međunarodnog okvira: fašizam u Italiji i nacizam u Nemačkoj. Naravno, ni bez iskustva Kraljevine Jugoslavije. Ali, ni bez ukazivanja na izvore o Jasenovcu koji postoje u arhivima Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Nemačke, kao ni bez skrupuloznog osvrta na literaturu o jasenovačkom logorskom sistemu. Za razliku od zapuštenosti jasenovačkog logora kao toponima, sve do kraja pedesetih godina prošlog veka, jasenovački logorski sistem, odnosno strahoviti zločini počinjeni u njemu, bio je, kao tema, prisutan još od Drugog svetskog rata. U mitu koji se o Jasenovcu stvorio u kanonizovanoj historiografiji posle Drugog svetskog rata, u ustaškoj emigraciji, u nacionalističkoj historiografiji osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka. Najzad, u naučnoj historiografiji čijem vrhu pripada, ne samo delo Ive Goldštajna o kome večeras govorimo, nego i ogroman deo njegovog opusa. To ne objašnjavam samo njegovim talentom i istrajnim radom nego i kulturom pamćenja u porodici Goldštajnovih. Imam u vidu knjige pokojnog Slavka Goldštajna.

Novo je, kod Ive Goldštajna, osnova istraživanja, koja daje snagu paradigmi da istina nisu samo činjenice već i naracija – i žrtava i zločinaca. U *Jasenovcu* Ivo Goldštajn je koristio memoarske zapise preživelih jasenovačkih zatočenika. Upravo su ti izvori njegovom delu dali dubinu. On sam kaže da je kroz njih prolazio kao kroz Čistilište. Ali, bez njih *Jasenovac* ne bi to bio i za čitaoca.

Autori memoara ovih zapisa su demokratski orijentisani intelektualci, protivnici političkog i genocidnog terora NDH, antifašisti, komunisti. Među njima je najviše Hrvata, poneki Jevrejin, jedva neki Srbin, i nijedan Rom. U toj se statistici, kako bi rekao Ivo Goldštajn, zrcali mogućnost preživljavanja jasenovačkog logora.

Jasenovac je knjiga složenog i tmastog sadržaja. Ona govori o svetu koji je uspostavljen u jasenovačkom logoru, o svetu u kome je on bio moguć i o otporu. U ovoj prilici, ukazaću još samo na tri mesta u njoj.

Prvo, Ivo Goldštajn je jednim od glavnih delova knjige smatrao poglavlje „zločinačka hijerarhija: a) vrh: Ante i Dido, b) jasenovačka 4M, c) koljači na terenu“. U njemu je ustaštvo ideologija etnički čiste hrvatske države na temelju koje je, uz pomoć Nemačke, uspostavljena upravljačka struktura NDH. Nju su držale zemljačke i rodbinske veze, pljačka i zločin, neprezanje ljudi ni od kakvog metoda. Njena „vojska“ regrutovana je iz zaostalih i zabitih krajeva Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Like. To su sve mladi ljudi. Njih je impresionirala ustaška uniforma, čin, plata, moć koju su osećali izvršavajući tuđe naredbe.

Brzo su se pretvarali u zločince: „banalnost zla“.

Ivo Goldštajn ne bi bio dosledan svom pristupu: od pojedinačnih sudbina, što više tih sudbina, ka tragičnoj sudbini svih kada svoju knjigu ne bi završio biografijama jednog broja žrtava. Nije napravio nikakvu statistiku biografisanih. Nije čak ni pobrojao biografije. Svestan je ipak da su podzastupljeni Srbi i Romi.

Mnogi od njih ubijeni su pre nego što su ušli u jasenovački logor. Među Srbima je najviše seljaka, običnih ljudi – bez biografija.

Drugo, poglavlje „Katolička crkva i Jasenovac“ možda i najbolje poglavlje u knjizi. Osvetljena je ambivalentnost „Svete Stolice“ prema italijanskom fašizmu i nemačkom nacizmu, kao glavna brana komunističkom totalitarizmu. Kroz tu prizmu, kao i kroz prizmu nacionalnih i verskih odnosa u Kraljevini Jugoslaviji, osvetljena je ličnost nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Nadbiskup Stepinac nije ratni zločinac, kako mu je, da bi ga ponizili, suđeno 1946. godine. On je u ratu izgubio brata (ne zna se koga je ubio – Nemci ili ustaše). Zauzima se za mnoge progonjene Srbe i uspeva da im pomogne. Ali, on je bio dobro obavešten o tome šta se događalo u Jasenovcu, a da nikada nije doveo u pitanje NDH, čiji je Jasenovac bio proizvod.

Tek 2009. godine nadbiskup i kardinal Bozanić, sa 300 zagrebačkih nadbiskupa, pohodio je Jasenovac. Ali, nije došao do kripe u kojoj su simbolično položeni ostaci jasenovačkih žrtava. I nije im se, poput papa Ivana Pavla II i Benedikta XVI u Aušvicu, u znak kajanja, poklonio.

Tim povodom, Slavko Goldštajn je uputio otvoreno pismo nadbiskupu i kardinalu Bozaniću, u kome je rekao da Katolička crkva nije otišla do kraja, nego „samo do pola puta“. Deset godina kasnije, Ivo Goldštajn je oporiji. Po njemu, time što se „pod otvorenim patronatom Crkve promoviraju revizionistička stajališta i proustaške ideje crkva je učinila korak nazad u odnosu prema Jasenovcu“.

I treće: Ivo Goldštajn nikada nije krio da je istoričar velike profesionalne strasti. Rekao je to, bez ikakvog okolišanja i na promociji svoje knjige *Tito*, na prošlogodišnjem Sajmu knjiga u Beogradu. I *Jasenovcem* je, kako kaže na kraju, hteo „da suzi prostor lažima o Jasenovcu a ustrajnom čitatelju predstavi istinu o tom logoru“. Citirao je Iliju Jakovljevića, jednog od autora memoarskih zapisa o jasenovačkom logoru. U knjizi *Logor na Savi* koju Goldštajn smatra dostignućem u svetskoj literaturi ove vrste, Jakovljević kaže da u budućoj literaturi o ustaškim logorima „izmišljanja ne bi smjelo biti, jer ni mašta Poea i Maupassanta ne bi mogla nadoći na ono čega se dosjetiše i što počinise sasvim prosječne osobe“. Treba, dakle, razumeti i objaviti fenomen Jasenovca. Ivo Goldštajn je upravo to i učinio.

Nauka zahteva vreme, ogroman rad, profesionalnu etiku, ali i političku kulturu, osetljivost društva na rezultate nauke. Oni, međutim, sporo postaju deo javne svesti. Sigurno je da sa *Jasenovcem* Ive Goldštajna neće presahnuti ni mitologizacija jasenovačkog logora niti će prestati revizija njegove istorije. Ipak, sa ovom knjigom to više neće biti isto. A sve dok se knjige mogu pisati i objavljivati, dok se o njima može raspravljati, bitka za istinu nije izgubljena. Zato Ivi Goldštajnu, kao njegova koleginica, kao njegov „ustrajni čitatelj“ i prijatelj, u

svoje ime i u ime svih vas – ako smem da pretpostavim vaše dopuštenje kažem: veliko hvala. Naravno, i Frakturi u Hrvatskoj, Akademskoj knjizi u Srbiji i Borkinom Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu.

Latinka Perović

U Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu 4. april 2019. godine